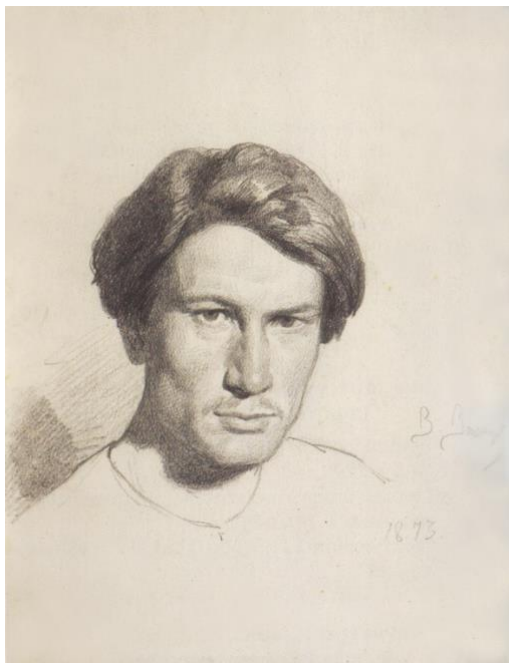

Київський Володимирський собор. Частина 3

Василій Уляновський, доктор історичних наук, професор Київського Національного університету імені Тараса Шевченка.

Series Byzantina. Ukrainica, 45, 2024

Розписи у Володимирському соборі (№1 Васнецов. Загальний ескіз розписів. 1885 р.) Васнецов (№2. Васнецов. Автопортрет 1873 р.) розпочав (1886 р.) із найскладнішого - Христа Пантократора, тобто Вседержителя в центральному куполі (№3). Лик Вседержителя серйозний і сповнений сили вселенського спокою (№4). Спаситель, високо піднявши правицю, благословляє усіх вірних у храмі. Христос оповитий хітоном, кінець якого виринає з-під Його благословляючої руки. Він — у Всесвіті, на тлі зоряного неба. Він — сам Усесвіт і саме небо, навкруги Нього — буревії, що розвівають убрання, і якісь сліди розпластаних хмар. Не менш важливе значення у цій композиції має природне та штучне світло. Дванадцять великих вікон бані у сонячні дні уяскравлюють Лик Вседержителя, а ввечері Він опиняється під загадковим світлом електричних ламп, що відблискують на живописі (№5).

2. Васнецов. Автопортрет 1873

Сам Васнецов так описав процес творчості: *«Занят исканием образа самого центра Света — я ищу лик Христа — немалая задача — задача целых веков! ... Христос, конечно, неизбежно должен быть личен, но личное представление Его должно возвыситься до мирового представления Его, т. е. всему миру. Он должен неизбежно представиться таким, а не иным, и личное представление отдельного художника должно наконец совпасть с этим мировым представлением Его ... Задача найти образ Христа, по-моему, задача всего европейского искусства ... Поставляя Христа световым центром задачи искусства, я не суживаю области его (искусства), а скорее расширяю. ... Да, задача великая и невообразимо труднодостижимая»*. Неможливо бачити у Христі Васнецова лише ілюстрацію богословської ідеї, — це ідеал, в який щиро вірив сам художник, таким він нам Його і з'явив, Художник підкреслював: *«Нигде так не боюсь критики, как в Христе»* (№6. Пантократор. Ескіз).

3. Христ Пантократор в центральному куполі

Навколо постаті Христа розкидані зорі. Численні автори писали, ніби майстер зобразив «київське небо». В чому ж особливість «київського неба»? Відповісти на це питання не змогли навіть професійні астрономи. Я ж можу лише констатувати, що тло із зірками навколо створеного Васнецовим Лику Христа писав киянин Олександр Курінний, ймовірно так, як він бачив розташування зірок в період роботи в головному куполі. От і уся розгадка «київського неба». Тут, до речі, зазначу, що написи у куполі, як і на інших роботах Васнецова в соборі, робив теж киянин — блискучий шрифтист Віктор Замирайло.

4. Христ Пантократор в центральному куполі

Під головним куполом широким колом іде барабан, на якому й поставлений купол. По всьому його колу Васнецов зробив розпис (1889 р.), який є просто унікальним за своїм сюжетом і не має аналогів (№7-8). Перед нами — дивовижна замкнута в коло (символ Вічності) картина, яка зображає невинне устремління людей у Рай. В літературі сюжет дістав назву «Переддвер'я Раю» (варіанти: «Радість праведних» або ж «Райські двері»), а вже в наш час цей твір атестують як початки модернізму й символізму в російському живописі.

7. Розпис Васнецова

8. Розпис Васнецова

Технологія роботи була така: художник спочатку малював фарбами на полотні повномасштабну картину, яку його помічники калькували на стіну, далі майстер коригував живопис, а деякі фрагменти переписував. У центрі сюжету — три архангели, Михаїл, Гавриїл

та Рафаїл, у царствених шатах із широко простертими білими крилами; вони охороняють врата Раю на Сході, залитому світлом вранішньої зорі (№9). Архангели із мірилами в руках: ніхто не може пройти повз них без зважування добрих та поганих справ. До зачинених воріт зусібіч летять праведники: численні біблійні персонажі (Благочестивий розбійник із тяжким хрестом на плечах, посивілі Адам і Єва простягають руки до втраченого Раю, юнак Авель, цар Давід з арфою у руках, Рахіль і Соломон, Марія Магдалина із розвіяним волоссям, яким вона утирала ноги Христа, рідко зображувані в іконографії безневинно вбиті Віфіліємські малюки); окремо стоять мучениці Віра, Надія, Любов і мати їх Софія; три юнаки, порятовані у печі вогняній; ангели несуть на крилах великомученицю Варвару з мечем, яким їй відрубали голову; свята Катерина у царських шатах і вінці. Є тут і руські святі — князь Володимир із хрестом, його дружина Анна та їхні сини Борис і Гліб. Звісно, є тут і імператор Константин із матір'ю Єленою. А ще — цілі сонми праведників і праведниць із пальмовим гіллям. Усі святі ніби ступають по хвилях рожевого світла. Добір святих перед вратами Раю репрезентував усю історію людства від Адама та Єви, а також історію вселенського християнства від пророків і перших мучеників. У ці два глобальні ланцюги вписана Русь через рівноапостольного хрестителя і його християнську родину (Бориса й Гліба, народжених Порфірородною Анною). Особливий акцент зроблено на мучениках та мученицях (від самого Авеля).

9. Розпис Васнецова

Це один цілком оригінальний шедевр Васнецова – на трьох великих плафонах головного нефу. Спочатку на цьому місці майстер мав намір написати сцени із Апокаліпсису: ангела, що віщує кінець Світу, вершників Апокаліпсиса з Христом, перед яким летить меч (символ караючого Слова), «Вавилонську блудницю» (№10-11). Однак духовна влада не прийняла цей проект, як незрозумілий для вірян, та ще в плафонах головного храмового простору. Тоді Васнецов віднайшов іншу ідею в спеціальних працях мистецтвознавців про середньовічну іконографію: «Єдинородний Син — Слово Боже». Художник пояснював: «...Это Бог Отец, жертвующий Своим Единородным Сыном во спасение людей — весь смысл религии христианской. На первом потолке над хорами западными я изображаю “Слово Божие” в виде юноши как ангела, сидящего на облаках с символами евангелистов по сторонам, подножие ног — земля... На среднем потолке — Бог Отец в великой печали, кругом Его серафимы и ангелы тоже в великой скорби. На последнем потолке — ближайшем к алтарю — Распятый Христос, тело Его покрывается крыльями ангелов. Два ангела поддерживают крест, чтобы облегчить тяжесть казни. Христос уже умерший. Все окружающие ангелы в рыдании».

10. «Вавилонську блудницю»

Перше від вітваря - «Розпяття» подано цілком неочікувано: немає Голгофи, трьох хрестів, воїнів, Богородиці тощо, навіть повного хреста з фігурою Спасителя. Є лише вершина хреста на тлі розірваних хмар, ледь помітного рожевого Місяця і тьмяного багряного Сонця. Космічні вихори лілового та помаранчевого кольору оперізують хрест із Тілом Христовим. Ангели, притискаючись до Тіла Христового, трепетно огортають його своїми крилами і торкаються головами у невтішній печалі. А зверху хрест тримають, ніби у нестримному бажанні піднести його до небес, два ангели у напруженому трагічному польоті. На блідому чолі Христа яскраво проступають крапельки крові від тернового вінця. У Васнецова Христос пасіонарний — Він виражає не стільки індивідуальні емоційні переживання євангельської оповіді, скільки універсальне богослов'є Тіла.

На другому плафоні Бог Отець (Саваоф), Який спостерігає хресні муки Сина. Обидві руки Отця, як і Його погляд, звернені до Сина на хресті. Саваоф у білому вбранні возсідає на невеликому престолі, опираючись на блискавки: Німб навколо Нього — мов розжарене Сонце,

всередині якого жовтий шестикутник. Груді Саваофа прикриті густою сивою бородою, а у великому золотавому колі в центрі фігури — білий голуб (Святий Дух), чий лет спрямований донизу — до розіп'ятого Сина. Чотири серафими із рожево-червоними крилами дуже зворушливі, вони ніби шукають захисту в могутнього Старця. Композицію замикають ангели зі сповненими жаху очима; їхні жести виражають почуття негасимого горя, співчуття і співстраждання, здивування та німого запитання. Уся ця багатоплановість композиції не розмиває цілісний образ Саваофа. Бог Отець однозначно превалує — Він ніби монументальна скульптура на тлі більш площинних персонажів. Окрім того, постать Отця видається спокійною порівняно з бентежними ангелами.

Під хорами в третьому плафоні Христос-юнак (Еммануїл) — у білому, Його хітон має золоте із хрестами облямування (символ учительства). Еммануїл возсідає на позолоченому та інкрустованому дорогоцінним камінням престолі й тримає у правиці великий візантійський хрест, а в лівиці — сувій із євангельським написом: «В началѣ бѣ Слово, и Слово бѣ къ Богу, и Богъ бѣ Слово. Сей бѣ искони къ Богу. Вся темъ быша, и без Него ничтоже бысть, еже бысть». Вся ця композиція має назву та богословський сенс як «Бог-Слово». Обабіч Христа — символи євангелістів: орел та ангел, крилаті тілець і лев — це містичне звернення до людей. Навколо голови Юнака — золотий німб із грецькою абрєвіатурою, а сама фігура вписана у велике рожеве у серпанку коло Сонця, що сходить на синюватому тлі неба.

Ще три оригінальні розписи Васнецова, пов'язані між собою, знаходяться на хорах. Вони пов'язані з прабатьками людства Адамом та Євою. Перша майже ефірна композиція - «Прабатьки в Раю». У її центрі — Дерево життя; ми бачимо переважно лише його стовбур та частково крону. На дереві — багато птахів, причому двійко білих голубів сидять на гілці, біля якої ліва рука Адама, а на ній — пальці правої руки Єви, що обіймає стовбур із тильного боку. Це дуже зворушлива частина композиції: дві поєднані руки іще безгрішних прабатьків як символ довіри, і над ними - мирні голуби. Адам і Єва юні й прекрасні, їхні задумливі й чисті очі спрямовані догори — до Творця. Їхні тіла оголені, але сприймаються як безплотні. Прабатьків оточує райська природа: зелений луг Едему вкритий маргаритками і дзвіночками; біля ніг Адамових — лагідний лев, біля Єви - трепетна лань. Біля Адама є також птах та вівця, які відповідно тлумачаться як символи сили, свободи і терпіння. Своєю чергою біля Єви — лань, білий кролик і павич, тобто покірність і грація, полохливість і безсмертя. Загалом же серед райської фауни бачимо звичайних представників світу природи. Фантастичних рослин тут також немає: на горизонті помітні пальми, вони доволі умовні, зате дають можливість бачити глибоку перспективу із блакитним серпанком. А сам пейзаж виглядає якимось ефірним, нереальним.

Друга композиція — «Спокушення Єви». Тепер вона наодинці з Деревом пізнання. На ньому вже немає птахів, його гілки звисають під тягарем заборонених плодів. Майже уся крона оповита кільцями змія-спокусника, хвіст якого тягнеться по землі, й усі рослини на ній в'януть. Правою рукою Єва тягнеться до яблука, злякано дивлячись на змія, який нагинає гілку до неї. На обличчі праматері — неясне розуміння гріховності звершуваного і водночас — народження невідомої пристрасті. Її тіло, прикрите довгим волоссям та кущами, вже не здається безплотним, в усій фігурі відчувається жіноча сором'язливість. Змій буквально уп'явся в Єву зіницями. Довкілля завмерле й тривожне: темний кущ шипшини, біле латаття, ніби застерігаючи, тягнуться до Єви. Червонувата вечірня зоря передрікає майбутнє покарання й вигнання.

Третій сюжет - «Прабатьки в трудах земних»: Адам мотикою оре землю, Єва ж, зодягнута в шкуру, порається із двома дітьми. У центрі композиції — також дерево з плодами, але вже цілком земне; біля нього звисають грона винограду, видно сосонку з шишками, вдалині — апельсинове дерево, каштан, кедр. Усе буяє, усе родить, але ж і здобувається виснажливою працею Адама, як і народження дітей дається в муках Єви. Сама земля — зовсім не Едемський сад: вона сувора й непривітна.

Неподалік — іще один символічний сюжет за ескізом Віктора Васнецова — «Зішестя Святого Духа». У центрі композиції — голуб, зірки, різнобарвні німби. Від голуба виходять 12 золотих променів із потовщеннями червоного кольору (Божественна енергія). По краях —

чотири шестикрилі серафими. Звернімо увагу: тут зображено лише Святий Дух та Його зішестя, тобто немає традиційних для цього сюжету апостолів.

Нарешті, зверну увагу на найважливіші повтозростові розписи святих, які Васнецов виконав на стовпах центрального нефу.

Першими були написані Борис і Гліб. Але в цьому випадку є важлива обставина. Васнецов створив ескізи фігур святих князів-мучеників, а на стовпах за цими ескізами їх прописав Нестеров, це стало його першим випробуванням у соборі. Зберігся авторський ескіз Гліба — із блаженним виразом обличчя, але надто серйозним поглядом очей, його права рука із невеликим червоним (символ страдницької крові) хрестом притиснута до лівого плеча, у лівій руці — короткий меч у піхвах (як символ непротивлення злу). Князь-страстотерпець стоїть на зеленій траві, усіяній квітами. Увесь цей образ разом із пейзажем — дуже ніжний та зворушливий. У виконанні ж Нестерова він, на мою думку, дещо формалізований. Васнецовський ескізний образ Бориса, як і живопис на стіні, більш мужній, хоча кольорова гама в ескізі помітно насиченіша (жовтий плащ, червоні чобітки з інкрустацією перлами, яскраві квіти по землі).

Знаковим є образ Аліпія Печерського. Преподобний Аліпій (Алімпій) — перший відомий на ім'я руський іконописець, котрий вважається автором чудотворного образу Печерської-Свенської Богоматері. Васнецов представив свого колегу традиційно: у келії із написаним образом Богоматері в руках, а поряд — фарби, підставка та пензлі. В основі зображення — легенда про чудесне змалювання ікони ангелом замість хворого майстра. Васнецовський Аліпій із внутрішнім просвітленням сприймає чудо. Вище, над німбом преподобного іконописця, — ангел-помічник. Погляд Аліпія — напружений, спрямований ніби всередину себе, своїх переживань. А ось ангел поданий майже символічно.

Ще один знаковий образ - патрональн українських істориків Нестор Літописець. Нестор Літописець зображений уже в літах, сивий, у зосередженій задумі над щойно написаним рядком. Він безпристрасний і правдивий, він — свідок історії і сама історія, що залишиться нащадкам. Неймовірним є лик літописця, від якого просто неможливо відірвати очей. Це — безсумнівний шедевр. Але, що цікаво, він дуже нагадує лаврські стародруковані видання Патерика з гравюрами XVII—XVIII ст.

На стовпах головного нефу та на арках є ще численні постаті святих, вартих уваги, особливо святих жінок, проте, наразі варті особливої уваги інші сюжети, які розгляну в наступному нарисі.

БІБЛІОГРАФІЯ

Державна Третьяковська галерея. Ф.66. Особовий архів В.М. Васнецова

Державний архів м. Києва. Ф.4. Володимирський собор; Ф.298. Тимчасовий будівельний комітет з будівництва Володимирського собору.

Російський державний архів літератури і мистецтва. Ф.716. Особистий архів В.М. Васнецова.

Васнецов В. (внук). Мой дед. Воспоминания внука // Васнецовы. Материалы. Исследования. Вятка, 1993. С.89-90.

Васнецов А., Васнецов М. Из воспоминаний сыновей художника Виктора Михайловича Васнецова // Васнецовы. Материалы. Исследования. Вятка, 1993. С.81-88.

Васнецов В.А. Страницы прошлого. Воспоминания о художниках. Л., 1960. 196 с.

Васнецов Виктор Михайлович. 1848-1926. Сборник материалов. М., 1994

Васнецов Всеволод. Страницы прошлого. Воспоминания о художниках братьях Васнецовых. Ленинград, 1976. 196 с.

Васнецовы. Материалы. Исследования. Вятка, 1993. 126 с.

Виктор Васнецов. Письма. Новые материалы / Сост. Л. Короткина. СПб., 2004. 320 с.

Виктор Михайлович Васнецов. Письма. Дневники. Воспоминания. Документы. Суждения современников / Сост. Н.А. Ярославцевой. М., 1987. 496 с.

Иларионов В. (В.Т.Георгиевский). Провозвестник нового направления в русской религиозной живописи (По поводу художественных работ В.М.Васнецова в киевском храме Св. Владимира) // Русское обозрение. 1896. Т.41. Сентябрь. С.95-131.

Кутейникова Н. Религиозная живопись В.М. Васнецова // Васнецовы. Материалы. Исследования. Вятка, 1993. С.63-80.

Маковский С. В.М. Васнецов и Владимирский собор // Мир Божий. (СПб.). 1898. Март. С.201-219.

Нерсесян Л.В. О древнерусских прототипах трех композиций В.М.Васнецова во Владимирском соборе в Киеве // Стиль жизни – стиль искусства. Развитие национально-романтического направления стиля модерн в европейских художественных центрах второй половины XIX – начала XX века. Россия, Англия, Германия, Швеция, Финляндия / Ред. Э.В. Пастон. М., 2000. С.316-322.

Переписка В.М. Васнецова и В.Т. Георгиевского / Публ. Л.В. Коротковой // Вопросы искусствознания. 1997. №1 (X).

Плотникова И.В. О религиозной живописи Васнецова во Владимирском соборе в Киеве // Виктор Михайлович Васнецов (1848-1926). Сборник материалов. М., 1994.С.47-62.